

Letos je minilo dvajset let, kar je umrl vodilni češki kritik in esejist, profesor za romanske literature na Karlovi univerzi v Pragi F. X. Šalda. Obletnica je dajala češkim revijam in časnikom priložnost, da se znova zaustavijo pred to osebnostjo iz nedavne preteklosti, ki nikakor ni zgubila vpliva tudi na današnje iskanje načel in meril v presojanju umetnosti in njene estetske, moralne, družbene vloge. Nova socialistična država je priznala pomembnost F. X. Šalde tudi s tem, da je ob dvajsetletnici smrti izdala znamke s podobo tega »mojstra kulture«, kakor sta ga soglasno imenovala oba predstavnika češke kulturne levice Julius Fučík in Zdeněk Nejedlý.

Revija »Nový život« je aprilski zvezek delno posvetila spominu tega vzornika češke literarne kritike in priobčila med drugimi članke Alexandra Matuške, Františka Götza, Jaromíra Langa, Františka Kubke. Ti pisci obravnavajo Šaldovo osebnost in delo bodisi z literarnozgodovinskega, bodisi z ideološkega stališča. Predvsem razpravljajo o Šaldovem pozitivnem odnosu do revolucionarnih množičnih gibanj, o idejni in moralni podpori, ki jo je nudil, čeprav se filozofsko in politično ni pridružil marksizmu, češkemu levičarskemu gibanju in njegovemu iskanju nove, delavskemu razredu ustrezajoče kulture. Vplivov tega humanističnega individualista na kulturno usmerjenost predvojnega češkega komunizma ni moči prezreti.

Današnje stališče nasproti Šaldi samo potrjuje nedčasovno pomembnost njegovega dela, ki je imelo še za Šaldovega življenja zvesto občino častilcev, medtem ko so mu drugi odrekli pomembnost in dosegli z bolj ali manj prikrito kampanjo užaljenih »žrtev« Šaldovega pisanja, da največji češki kritik ni bil član Akademije znanosti in umetnosti, čeprav je bilo to priznanje skoraj že ob sebi umevno.

Šaldove Zbrane spise je začela pred vojno izdajati založba »Melantrich«, vendar te izdaje ni dokončala, zdaj so začeli izhajati znova. Založba »Česko-slovenský spisovatel« v Pragi pa je ob koncu leta 1955 izdala kot sedemnajsti zvezek svoje zbirke »Kritická knihovna« večji izbor Šaldovih spisov o umetnosti (»O umění«, 768 str. 8°). Ta knjiga je neke vrste brevir Šaldovega dela in že kot prerez skozi vso njegovo nenavadno široko teoretično tvorbo vredna pozornosti vseh, ki jih zanimajo problemi sodobne umetnostne kulture. Kakor »Kritická knihovna« nasploh je tudi ta knjiga namenjena prej širokemu krogu kakor pa ljudem z izrazito znanstvenimi interesi; nastala je iz prepričanja, da je izobražencu socialistične dobe potrebna tudi razgledanost v vprašanjih umetnostne, posebej še literarne teorije, in Šalda je prav v tem, kar je Taine imenoval »filozofija literature«, tako podneten, kakor samo najpomembnejši evropski slovstveni kritiki.

Knjiga »O umění« je razdeljena v šest delov. V prvem so sestavki, ki obravnavajo splošna vprašanja umetnosti, n. pr. genezo in značaj nove lepote, umetniško delo, moderno kritiko, probleme nacionalizma in internacionalizma, ljudstva in ljudskosti v novi književnosti, pesnikov odnos do družbe in pod. Drugi del obsega literarne portrete in študije; tu so med drugim Šaldovi eseji o Danteju, Goetheju, Flaubertu, Romainu Rollandu in drugih, zlasti še čeških pisateljih. Posebno zanimiv je tretji del z naslovom »Iz literarnih kritik in razmišljanj o češki literaturi«. Na konkretnih primerih knjižnih novitet — in med njimi niso samo prvovrstni pesniki in pisatelji — kaže

Šalda ne samo metodične prijeme svoje kritike, marveč tudi pravo bogastvo kritičnih misli, pogledov, meril. Estetski, moralni, družbeni, psihološki, formalni (stilistični, jezikovni) in še drugi kriteriji se združujejo v vrednotenje, ki ni namen samemu sebi, marveč je zgolj novo, prodorno gradivo za nepretrgano diskusijo o vseh bistvenih vprašanih umetnostne kulture. Po Šaldi ni vloga kritika samo v nekakem, dejal bi, šolskem ocenjevanju del, marveč v stimulatивно učinkovitem razglabljanju vsega, kar tvori umetnost, kar jo razmejuje nasproti drugim področjem človeškega dela in kar ji odmerja pomen v času in okolju. V četrtem delu knjige »O umění« so Šaldovi članki o dramatik in gledališču, v petem je nekaj primerov, ki kažejo njegov odnos do vprašanj upodablajoče umetnosti, šesti del pa je odmerjen Šaldovemu stališču do češke družbe in sploh družbeni problematiki.

Izdaja tega Šaldovega »brevirja«, opremljenega s spremno besedo Felixa Vodičke in z obsežnim komentarjem, nima samo informativnega pomena, marveč je očiten znak vraščanja Šaldovega dela v novo, socialistično češko kulturo. To aktualiziranje kritika predvojne dobe, ene najlucidnejših čeških glav, ki je umel tudi v svojem času ohraniti in če treba obraniti svobodno pozicijo umetnostnega arbitra in estetskega teoretika, utegne pripomoči k premagovanju dogmatične okorelosti tako imenovanega socialističnega realizma, kar je v češki umetnostni teoriji še vedno aktualna zadeva. Mimo tega je Šalda vnet zagovornik novih iskanj in nasprotnik tradicije tam, kjer le-ta obremenjuje razmah ustvarjalnih sil, ob vsem tem pa ima zelo velike zahteve do vsega, kar hoče veljati za novo. Ne zadovoljuje ga nič lahkega in cenekega, ne da se uspavati z »magijo besed«, če ne stoji za njimi močna, življenjsko pomembna vsebina, ki razširja prostor spoznavalne misli in daje slutiti obzorja še neodkritih svetov. Šalda, ki se je na Češkem že od začetka stoletja boril za moderne umetnostne struje in jih utemeljeval z močno osebnimi, čeprav v znanstveno objektivnost naperjenimi esei, je s svojo literarno teorijo ali bolje: s svojo filozofijo umetnosti, ki obsega tudi estetiko in psihologijo stvariteljstva, prav v današnji anarhiji umetnostnih stilov zanimiv izpovedovalec strastne in vendar ne larpurlaristične vere v pomen umetnosti.

Šaldov eklekticizem in smisel njegovega »esejizma« razglablja in vrednoti s stališča dialektičnega materializma Jaromír Long v že omenjenem aprilskem zvezku revije »Nový život«. Glede očitkov o esejističnem načinu Šaldovega pisanja pravi pisec: »Če je kaj ubijalo v zadnjih letih našo umetnostno kritiko, tedaj jo je prav to, da ni bila zmožna umetnosti esejističnega kontrapunkta, umetnosti, ki so jo umeli naši stari, med njimi zlasti Šalda. Njihovi spisi o umetnosti so imeli vsekdar svojo nujno arhitektoniko, svojo zgradbo, svoj red, svojo dinamiko. Zaradi tega si ni bilo težko zapomniti tudi misli takšnega eseja, zakaj v njem je forma samo poudarjala, integrirala vsebino. Beri pa marsikateri današnji »neesejistični« sestavek in si skušaj iz njega kaj zapomniti: zaman se boš trudil. Zakaj naši novi neesejisti — da se izrazim s Šaldo, ne ustvarjajo, marveč prepogosto samo množijo.«

Pisec navaja iz Engelsovega pisma Schmidtu nasvet, ki se tiče pravega branja Hegla. »Mnogo pomembnejše je,« pravi Engels, »če pod nepravilno formo in za izumetničenimi skladnostmi najdete tisto, kar je pravilno in genialno.« »Ali ni mogoče,« se vprašuje Lang, »ob vseh napakah in pomanjkljivostih in kljub Šaldovemu svetovnonazorskemu eklekticizmu, ki pa je

ostal čudovito enoten v skoraj petdesetih letih Šaldovega delovanja, najti mnogo pozitivnega, kar pričuje za našega velikega predhodnika in kaže pota tudi naši *sodobni* umetnostni kritiki?»

Jaromír Lang odgovarja na to vprašanje pritrdilno. Tako je obenem potrjen tudi pravi namen prej omenjenega Šaldovega »brevirja« in poskus novega, mnogo temeljitejšega navezovanja današnje češke literarne teorije in kritike na bogato zakladnico Šaldove slovstvene zapuščine.

B. B.

ZAPISKI

IZ PARIŠKEGA KULTURNEGA DNEVNIKA

Delo romanopisca Feliciena Marceauja »L'Oeuf« (»Jajce«), je prav gotovo najbolj originalno delo ne le sedanje pariške gledališke sezone, ampak moderne gledališke umetnosti sploh. Felicien Marceau je doslej slovel kot romanopisec in je »L'Oeuf« njegovo drugo gledališko delo. Priznati pa moramo, da je že v prvem delu, »Catherine« — »Katriba« iz 1954. leta, pokazal nedvomni dramski talent in je kljub nekaterim začetniškim napakam požel priznanje gledališke kritike. Pri »L'Oeuf« se vprašanje priznanja avtorju ne postavlja več. Dramska umetnost je z njim dobila svoje avantgardistično delo, ki zanika vsa dosedanja dramaturška pravila. Igra je namreč vseskozi napisana v prvi osebi. Je to dejanski monolog, avtobiografski monolog ene same osebe, psihološko razčlenjen, a vendar ne tak, da bi težil v psihoanalizo.

Urednik Magis nam pripoveduje, kako je skušal postati član družbe, kako si je v ta namen izdelal svoj razumski sistem, iščoč resnico, čisto resnico. Pripoveduje, kako ga je pri vsakem takem poskusu svet odbil, kako ga je odbijal vse bolj in bolj in ga ni hotel sprejeti medse. V svoji samoti si je Magis brezupno prizadeval, razbiti to »jajce«, ta zaprti svet in zaživeti kot vsi ostali. In ko je že mislil, da je dosegel svoj cilj, ko se je poročil, je nenadoma ostal bolj sam kot kdaj koli. Tedaj je izgubil zaupanje v svoj sistem, v zdrav razum, v logiko in zapadel blaznosti. Ali je v tem stanju ubil ljubimca svoje žene? Avtor tega ne pove jasno. Konec igre ostaja uganka.

Avtor te igre je moral biti najprej dober romanopisec, da je lahko napisal ta dolgi, analitični monolog, poln vsebine. Vprašanje pa je, ali bi igra doživela gledališki uspeh brez odlične režije Andréja Barsacq, ki pozna do dna gledališko tehniko. V prvem dejanju stopa pred nas uradnik Emile Magis, ki je doživel že svojo veliko avanturo. To je: končal je študije, dobil službo in se poročil s hčerko svojega podšefa. Magis nam pripoveduje, kako si zamišlja življenje in kako ga je doživljal. Pelje nas nazaj v mladostno dobo in v vsa ostala pomembna razdobja svojega življenja. Pri tem pa nam Barsacq kaže kratke, toda žive, pisane scene, ki si sledijo druga drugi tako hitro, kakor da bi prelistavali knjigo, kakor da bi gledali bogato ilustriran album.

Zavemo se, da je mali uradnik Emile Magis lepa, naivno čista osebnost. Njegova logika in analiza nam kar zapirata sapo. Nazorno doživljamo vse njegove poskuse, da bi si utrl pot v življenje in se predal njegovemu toku.